



Sociological Analysis of the Novel *Barīd al-Layl* Based on George Lukács' Theory

Original Article

Received: 2025/02/15

Accepted: 2025/09/07

Ali Salimi^{1*}, Jabbar Azarbar¹

1. Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.

EXTENDED ABSTRACT

Statement of the Problem and Objective: Among the diverse approaches to literary criticism, the sociology of literature occupies a distinctive position. This approach, relying on social criteria, investigates the content of literary works to uncover and explain the complex relationships between a literary text and the social contexts that shape it. George Lukács (1885–1971), a prominent modern critic and theorist, profoundly transformed the sociological approach to literary criticism through his innovative ideas. In his theory of the novel, he emphasized key concepts such as realism, the typical character, causal relationships, and social content as the fundamental pillars of literary analysis. From Lukács' perspective, pure realism should present a coherent and harmonious image of humanity and society, striving to portray the unity and interdependence of these two essential dimensions. Lukács' realism is characterized by three principal features: critical awareness, fidelity to reality, and popular orientation. He argues that realist writers must adopt a critical view of society and portray inequalities, injustices, and other social ailments with honesty. They must also depict reality objectively—even when it contradicts their personal convictions—and address the fundamental issues of society by delving deeply into human pain, emotion, and behavior. The Lebanese novelist Hoda Barakat's *Barīd al-Layl* (*The Night Mail*), winner of the International Prize for Arabic Fiction (Arabic Booker), exemplifies these principles. Through a critical and realist approach, Barakat offers readers a stark and unsettling portrayal of the chaos and disorder of contemporary society. The main objective of this study is to analyze the novel through the lens of Lukácsian realism and to highlight literature's vital role in understanding, analyzing, and potentially remedying social deficiencies and disarray.

Methodology: As an interdisciplinary approach, the sociology of literature forges a deep connection between society and literary production. By carefully examining the reciprocal influence between the social structure and the writer's artistic consciousness, this method seeks to reveal how social and economic dislocations are reflected in creative expression. This research adopts a descriptive-analytical methodology, grounded in the theoretical framework of George Lukács, to examine Hoda Barakat's *Barīd al-Layl*. The central research question investigates how structural disorders within society are reproduced and mirrored in the narrative fabric of the novel through artistic techniques and narrative representation.

Discussion and Analysis: As a realist work, *Barīd al-Layl* deeply probes social dilemmas and purposefully exposes the harsh and bitter realities of contemporary life. One of Barakat's most notable stylistic features is her critical orientation, expressed through a penetrating critique of the adverse conditions prevailing in both Arab societies and the Western world. Her narrative addresses a wide range of issues, including poverty, economic inequality, child labor, early and forced marriages, and other social afflictions. Barakat presents these problems with remarkable frankness, identifying illiteracy as both a product of poverty and a root cause of other social pathologies. Beyond this, she confronts phenomena such as sexual exploitation and prostitution, and candidly depicts the oppression of women, including violence, corporal punishment, and sexual abuse—forms of injustice that remain deeply entrenched. The devastating consequences of war, such as arbitrary arrests, the wretched conditions of prisons, and acts of torture and rape, are also recounted with emotional intensity. In alignment with Lukács' conception of grand realism—which must engage with society's most pressing problems—Barakat turns her attention to the plight of migrants and refugees, illuminating their suffering and alienation. An examination of *Barīd al-Layl* within Lukács' sociological framework reveals abundant evidence of critical realism, commitment to truth, and popular engagement, the three foundational principles of his theory.

Findings: The findings of this study demonstrate that the spirit of Lukácsian realism is vividly embodied in *Barīd al-Layl*. Barakat constructs a narrative world pulsating with the rhythm of social realities, offering an unflinching reflection of the human condition. Her portrayal of poverty, class disparity, war, and widespread illiteracy exposes the destructive forces leading society toward decline. These structural afflictions manifest in numerous phenomena—child labor, child abuse, early marriage, unemployment, addiction, and sexual deviation—which the author portrays with both artistic sensitivity and sociological insight. In doing so, Barakat's novel exemplifies the capacity of realist literature to reveal and critique the underlying social contradictions of modern life.

Keywords: Sociological criticism; Realism; Hoda Barakat; *Barīd al-Layl*; Lukács' theory.

How to cite this article:

Salimi, Ali and Azarbar, Jabbar, 2025, "Sociological Analysis of the Novel *Barīd al-Layl* Based on George Lukács' Theory", *Arabic Literature Criticism*, 16, 1 (30): pp. 1-16.

*corresponding Author Email Address: a.salimi@razi.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2025.238763.1380



Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

التحليل السوسولوجي لرواية «بريد الليل» بالاعتماد على نظرية جورج لوكاتش



المقالة الأصلية

تاريخ الاستلام: ١٤٠٣/١١/٢٧

تاريخ القبول: ١٤٠٤/٠٦/١٦

على سليمي^١، جبار آذرباري^٢

الملخص المبسوط

بيان المسئلة والهدف: علم اجتماع الأدب مكانة خاصة بين مقاربات النقد الأدبي المتنوعة؛ إذ تعتمد هذه المقاربة على المعايير الاجتماعية لدراسة محتوى الأعمال الأدبية، وتسعى إلى اكتشاف وتفسير العلاقات المعقدة بين الأثر الأدبي والسياقات الاجتماعية التي شكلته. يُمد جورج لوكاتش (١٨٨٥-١٩٧١م)، الناقد والمنظر البارز المعاصر، مُحدثاً لنحو عميق في المقاربة الاجتماعية النقدية للأدب من خلال تقديم نظريات مبتكرة. في نظريته حول الرواية، تُطرح مفاهيم مثل الواقعية، والشخصية النمطية، والملاقة السببية، والمحتوى الاجتماعي باعتبارها أركاناً أساسية للتحليل الأدبي. من وجهة نظر لوكاتش، يجب أن ترسم الواقعية الخالصة صورة متجانسة ومتناسقة للإنسان والمجتمع، وأن تسعى جاهداً لتمثيل وحدة وتكامل هذين العنصرين الأساسيين. تتميز الواقعية التي يقصدها لوكاتش بثلاث خصائص أساسية: أولها أنها انتقادية؛ يعتقد لوكاتش أن الفترات التاريخية المهمة هي فترات عابرة وملبية بالتغيير والتحول، وتواجه تحديات وتحولات عديدة، وبالتالي يجب على الكتاب الواقعيين أن ينظروا إلى المجتمع نظرة نقدية وأن يصوروا أوجه عدم المساواة والظلم وغيرها من المشكلات الاجتماعية. السمة الثانية للواقعية عند لوكاتش هي سيادة الواقع. وهذا يعني أن الكاتب يجب أن يكون متعاطفاً للحقيقة وأن يعبر عن الواقع بأمانة وصراحة. يؤكد لوكاتش على أن الكاتب الواقعي يجب أن يقدم صورة موضوعية للواقع، حتى لو كانت هذه الصورة تتعارض مع معتقداته وقناعاته الشخصية. أما الأصل الثالث للواقعية اللوكاتشية فهو الشعبية. وبقي هذا الأصل بأن يعيد الكاتب صياغة القضايا الأساسية والعميقة للمجتمع على أعلى مستوى ممكن، وأن يخوض في أعماق الآلام والمشاعر والأفكار والسلوكيات الإنسانية. تُمد رواية «خيز على الطاولة» للكاتب اللبنانية هدى بركات، الحائزة على جائزة البوكر العربية، مثالاً ساطعاً على الأعمال التي تقدم من خلال مقاربة نقدية وواقعية، صورة مريرة ولاذعة للأوضاع المتردية والمضطربة للمجتمع اليوم المتلقي. الهدف الرئيس من هذا البحث هو تحليل هذه الرواية بناءً على مبادئ الواقعية اللوكاتشية وإبراز الدور الحيوي والمؤثر للأدب في سبيل فهم وتحليل وتحسين أوجه القصور والاضطرابات في المجتمع.

المنهجية: علم اجتماع الأدب، بوصفه مقاربة متعددة التخصصات، يقيم رابطة عميقة بين مجالين دراسيين منفصلين، وهما المجتمع والأثر الأدبي. هذا النهج، من خلال الفحص الدقيق والتحليل النقدي للعلاقات والتأثيرات المتبادلة في هذين المجالين، يسعى إلى استكشاف كيفية انعكاس الاضطرابات الهيكلية للمجتمع في الأبعاد الاقتصادية والاجتماعية على ذهنية ووجدان الفنان الكاتب. يعتمد هذا البحث، باتباع أسلوب وصفي-تحليلي وبالاعتماد على الإطار النظري لجورج لوكاتش، على تفكيك رواية «بريد الليل» لهدى بركات. الهدف النهائي لهذا البحث هو الإجابة على هذا السؤال الرئيس: كيف يتم إعادة إنتاج الاضطرابات الهيكلية للمجتمع وانعكاسها في نسيج الرواية، من خلال التدابير الفنية والتمثيلات السردية؟

المناقشة والتحليل: تتناول رواية «بريد الليل» للكاتب هدى بركات، بوصفها عملاً واقعياً، استكشافاً عميقاً للمعضلات الاجتماعية، وتعرض سعيًا هادفًا لتقديم صورة صريحة للحقائق المرة والمؤسفة للمجتمع. يتمثل أحد أبرز المكونات الأسلوبية لبركات في هذا العمل في تبنيها لنهج نقدي يتجسد في شكل نقد جذري للأوضاع غير المواتية في المجتمعات العربية والعالم الغربي. يشمل هذا النقد مجموعة واسعة من القضايا والمعضلات، بما في ذلك الفقر الموجود في المجتمعات العربية، والتوزيع غير العادل للثروة، وظواهر مثل زواج القاصرات، وعمالة الأطفال، والزواج القسري، وما إلى ذلك. تعبر الكاتبة في هذه الرواية عن المعضلات الاجتماعية والأضرار الثقافية بصراحة، ومن بينها يمكن الإشارة إلى الأمية التي تعتبرها، من وجهة نظرها، نتيجة للفقر وسبباً لبعض الاضطرابات الأخرى. بالإضافة إلى المعضلة الأمية التي تمنع جزءاً كبيراً من المجتمع من المشاركة الفعالة، تشير بركات أيضاً إلى إشارات صريحة في ظواهر مثل الانحرافات الجنسية والبعاء والدعارة. تنخرط بركات في عكس التحديتات الأساسية التي تواجه المرأة في العصر الحديث، وتعرب عن انتقادها الشديد للعنف والاعتداء الجسدي والتحرش الجنسي بالمرأة، والتي تعتبر من الحالات الشائعة للاضطهاد ضدّها. إنّ المواقف المدفنة للحرب، بما في ذلك الاعتقالات التسفيفية، والوضع المزري للسجون، والتعذيب والاعتصاب الذي يتعرض له السجناء، هي من بين الموضوعات الأخرى التي تروها الكاتبة بطريقة مؤلمة. استناداً إلى رؤية لوكاتش، يجب أن تتضمن الواقعية العظيمة والحقيقية أهمّ مشاكل المجتمع وأكثرها حدّة. وفي هذا السياق، تركز بركات أيضاً على إحدى القضايا المهمة في العالم المعاصر، وهي قضية المهاجرين واللاجئين، وتصور مشاكلهم. من خلال فحص رواية «بريد الليل» في إطار النقد الاجتماعي القائم على نظرية لوكاتش، لوحظت أدلة عديدة تشير إلى وجود الواقعية النقدية، وانتصار الواقعية، والشعبية، والتي تُعرف بأنها ثلاثة مبادئ أساسية لهذه النظرية.

الإنجازات: تُظهر نتائج هذا التحليل أن روح الواقعية اللوكاتشية تتجلى بشكل ديناميكي في هذه الرواية. لقد صورت الكاتبة عالماً يتردّد فيه، في سياق السرد، نبض الحقائق الاجتماعية بوضوح. تتناول بركات في هذا العمل تمثيلاً موضوعياً ونقدياً لقضايا من بينها الفقر والفوارق الطبقيّة والحروب المدفنة وانتشار الأمية، والتي ترى أنها تدفع المجتمع البشري نحو منحدر الانحطاط. وينعكس هذا التردّي في المشكلات الهيكلية في ظهور ظواهر مثل عمالة الأطفال وإساءة معاملةهم والزواج القسري وزواج الأطفال والبطالة والإدمان والانحرافات الجنسية... إلخ.

الكلمات المفتاحية: النقد السوسولوجي، الواقعية، هدى بركات، بريد الليل، نظرية لوكاتش.

١. قسم اللغة العربية وأدائها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الرازي، کرمانشاه، إيران.

الاستناد إلى هذا المقال:

سليمي، على و آذرباري، جبار، ربيع وصيف ١٤٠٤ ش، «التحليل السوسولوجي لرواية بريد الليل بالاعتماد على نظرية جورج لوكاتش»، دراسات في نقد الأدب العربي، العدد (٣٠)، السنة ١٦، صص ١-١٦.

*corresponding Author Email Address: a.salimi@razi.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2025.238763.1380



Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.



مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۶

علی سلیمی*^(ID)، جبار آذربار

تحلیل جامعه‌شناختی رمان «برید اللیل» با تکیه بر نظریه جورج لوکاچ

چکیده مسوط

بیان مسئله و هدف: میان رویکردهای متنوع نقد ادبی، جامعه‌شناسی ادبیات جایگاه ویژه‌ای دارد؛ این رویکرد با تکیه بر معیارهای اجتماعی به بررسی محتوای آثار ادبی می‌پردازد و به دنبال کشف و تبیین روابط پیچیده بین اثر ادبی و بسترهای اجتماعی شکل‌دهنده آن است. جورج لوکاچ (۱۸۸۵-۱۹۷۱ م)، منتقد و نظریه‌پرداز برجسته معاصر، با ارائه نظریات بدیع، تحولی عمیق در رویکرد جامعه‌شناختی نقد ادبی ایجاد کرد. در نظریه او پیرامون رمان مفاهیمی نظیر رئالیسم، شخصیت نوعی، رابطه علی و معلولی و محتوای اجتماعی به‌مثابه ارکان اساسی تحلیل ادبی مطرح می‌شود. از دیدگاه لوکاچ، رئالیسم ناب باید تصویری یکدست و هماهنگ از انسان و جامعه ترسیم کند و در تلاش برای بازنمایی وحدت و یکپارچگی این دو عنصر اساسی باشد. رئالیسم مدنظر لوکاچ دارای سه ویژگی اساسی است: نخست انتقادی بودن آن است؛ لوکاچ بر این باور است که دوران‌های مهم تاریخی دوره‌هایی گذرا و سرشار از تغییر و تحول است که با چالش‌ها و تحولات فراوانی مواجه است. از این رو، نویسندگان واقع‌گرا باید با نگاهی انتقادی به جامعه بنگرند و نابرابری‌ها، بی‌عدالتی‌ها و سایر معضلات اجتماعی را به تصویر بکشند. ویژگی دوم رئالیسم لوکاچ چیرگی واقعیت است. این بدان معناست که نویسنده باید تشنه حقیقت باشد و واقعیت را صادقانه و بی‌پرده بیان کند. لوکاچ تأکید می‌کند که نویسنده واقع‌گرا باید تصویری عینی از واقعیت ارائه دهد، حتی اگر این تصویر با باورها و اعتقادات شخصی او در تضاد باشد. سومین اصل رئالیسم لوکاچی مردمی بودن است. این اصل حکم می‌کند که نویسنده مسائل اساسی و ژرف جامعه را در بالاترین سطح ممکن بازگو کند و به عمق دردها، احساسات، افکار و رفتارهای انسانی راه یابد. رمان «برید اللیل»، اثر نویسنده لبنانی، هدی برکات، که برنده جایزه بوکر عربی است، نمونه‌ای درخشان از آثاری است که، با رویکردی انتقادی و واقع‌گرایانه، تصویری تلخ و گزنده از اوضاع نابسامان و آشفته جامعه امروز به مخاطب عرضه می‌کند. هدف اصلی این پژوهش تحلیل این رمان براساس اصول رئالیسم لوکاچی و برجسته‌سازی نقش حیاتی و اثرگذار ادبیات در راستای فهم، تحلیل و بهبود کاستی‌ها و نابسامانی‌های جامعه است.

روش‌شناسی: جامعه‌شناسی ادبیات، به‌مثابه رویکردی میان‌رشته‌ای، پیوندی عمیق بین دو حوزه مطالعاتی مجزا، یعنی جامعه و اثر ادبی، برقرار می‌سازد. این رهیافت با بررسی دقیق و تحلیل انتقادی روابط و تأثیرات متقابل در این دو حوزه در پی کشف چگونگی بازتاب نابسامانی‌های ساختاری جامعه در ابعاد اقتصادی و اجتماعی بر ذهنیت و وجدان هنری نویسنده است. پژوهش حاضر با اتخاذ شیوه‌ای توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر چهارچوب نظری جورج لوکاچ به واکاوی رمان «برید اللیل» اثر هدی برکات می‌پردازد. هدف غایی این پژوهش پاسخ‌گویی به این پرسش کلیدی است که چگونه نابسامانی‌های ساختاری جامعه، از طریق تمهیدات هنری و بازنمایی‌های روایی، در تاروپود رمان بازتولید و منعکس شده است.

بحث و تحلیل: رمان «برید اللیل» اثر هدی برکات، به‌عنوان اثری رئالیستی، به کاوش عمیق در معضلات اجتماعی می‌پردازد و تلاشی هدفمند را برای ارائه تصویری بی‌پرده از واقعیت‌های تلخ و ناگوار جامعه به نمایش می‌گذارد. از برجسته‌ترین مؤلفه‌های سبک‌شناختی برکات در این اثر، اتخاذ رویکردی انتقادی است که در قالب نقدی بنیادین بر شرایط نامطلوب جوامع عربی و جهان غرب تبلور می‌یابد. این نقد طیف گسترده‌ای از مسائل و معضلات، از جمله فقر موجود در جوامع عربی، توزیع نابرابر ثروت، پدیده‌هایی چون کودک‌همسری، کودکان کار، ازدواج‌های اجباری و... را دربرمی‌گیرد. نویسنده، در این رمان، معضلات اجتماعی و آسیب‌های فرهنگی را بی‌پرده بیان می‌کند؛ از جمله آنها می‌توان به بی‌سوادی اشاره کرد که، از منظر او، معلول فقر و علت برخی نابسامانی‌های دیگر است. برکات، علاوه بر معضل بی‌سوادی، که بخش عظیمی از جامعه را از کنشگری مؤثر بازمی‌دارد، به پدیده‌هایی نظیر انحرفات جنسی، تن‌فروشی و روسپیگری نیز اشارات صریحی دارد. برکات به بازتاب اساسی‌ترین چالش‌های زنان در عصر معاصر مبادرت می‌ورزد و انتقاد شدید خود را از خشونت، تنبیه بدنی و آزار جنسی زنان، که از موارد شایع ستم بر آنان به‌شمار می‌آید، ابراز می‌دارد. پیامدهای ویران‌گر جنگ، از جمله دست‌گیری‌های بی‌دلیل، وضعیت اسفبار زندان‌ها، شکنجه و تجاوز به زندانیان از دیگر موضوعاتی است که نویسنده به شیوه‌ای دردناک به روایت آنها می‌پردازد. براساس دیدگاه لوکاچ، رئالیسم سترگ و راستین باید دربردارنده اساسی‌ترین و حادترین مشکلات جامعه باشد. در همین راستا، برکات نیز بر یکی از مسائل مهم جهان معاصر، یعنی مسئله مهاجران و پاندهندگان تمرکز می‌کند و مشکلات آنها را به‌تصویر می‌کشد. با بررسی رمان برید اللیل در چهارچوب نقد جامعه‌شناختی بر مبنای نظریه لوکاچ شواهد متعددی دال بر حضور رئالیسم انتقادی، پیروزی رئالیسم و مردمی بودن، که به‌عنوان سه اصل بنیادین این نظریه شناخته می‌شود، مشاهده شد.

دستاوردها: نتایج این تحلیل نشان می‌دهد که روح رئالیسم لوکاچی به شیوه‌ای پویا در این رمان تجلی یافته است. نویسنده جهانی را به‌تصویر کشیده است که ضریبان نبض واقعیت‌های اجتماعی در بافت روایی آن به‌وضوح احساس می‌شود. برکات در این اثر به بازنمایی عینی و نقادانه مسائلی از جمله فقر و فاصله طبقاتی، جنگ‌های ویران‌گر و شیوع بی‌سوادی پرداخته که به زعم وی جامعه بشری را به‌سوی سرانحط سوق داده است. بازتاب این معضلات ساختاری در ظهور پدیده‌هایی چون کودکان کار و کودک‌آزاری، ازدواج‌های اجباری و کودک‌همسری، بیکاری، اعتیاد، انحرفات جنسی و... مشهود است.

واژگان کلیدی: نقد جامعه‌شناختی، رئالیسم، هدی برکات، برید اللیل، نظریه لوکاچ.

استناد به این مقاله: سلیمی، علی

و آذربار، جبار، بهار و تابستان ۱۴۰۴ ش، «تحلیل جامعه‌شناختی رمان برید اللیل با تکیه بر نظریه جورج لوکاچ»، پژوهشنامه نقد ادب عربی، ش ۱ (پیاپی ۳۰)، س ۱۶، صص ۱-۱۶.

*corresponding Author Email Address: a.salimi@razi.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2025.238763.1380

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

۱. مقدمه

جامعه‌شناسی ادبیات^(۱) دانشی است که به «شناخت محتوای اثر ادبی و جوهر اجتماعی آن تأکید می‌ورزد و آن را در پیوند با جامعه و تکامل اجتماعی مورد بررسی قرار می‌دهد» (ترابی، ۱۳۷۹: ۳۳). جورج لوکاچ^(۲) (۱۸۸۵-۱۹۷۱ م)، منتقد مجارستانی، یکی از نظریه‌پردازان در این زمینه است که دیدگاه‌های او شهرت جهانی دارد و «مخصوصاً اهمیت او در یافتن پیوندهایی میان رمان‌های بزرگ و مسائل اجتماعی عصر است» (شمیسا، ۱۳۸۵: ۲۹۱). رئالیسم، شخصیت نوعی، پیوند علت و معلولی، و محتوای اجتماعی ارکان اصلی و سنگ بنای تحلیل در مکتب نقد لوکاچ به شمار می‌آید. از آنجا که هدف ما بررسی جلوه‌های رئالیسم در رمان برید اللیل است، در این نوشتار به شرح و بسط این مفهوم کلیدی خواهیم پرداخت. رئالیسم از نگاه لوکاچ عبارت است از «حجم سه‌بعدی دایره‌ای کامل که از موهبت خصوصیات زندگی مستقل و روابط انسانی برخوردار است. مسئله مرکزی آن بازنمودن و مشخص کردن متناسب تمامیت شخصیت انسان است. رئالیسم راستین انسان و جامعه را همانند هستی یکپارچه‌ای نشان می‌دهد، نه آنکه منحصرأ نشان‌دهنده چند خصوصیت از هر دو باشد» (لوکاچ، ۱۳۹۵: ۸-۹). در نگاه او، رئالیسم حقیقی دارای چند ویژگی برجسته است. از مهم‌ترین خصیصه‌های آن، انتقاد از اوضاع نامناسب جامعه است که به رئالیسم انتقادی معروف شده است. او بر این باور است که «هر دوران بزرگ تاریخی دورانی است انتقالی که آشفتگی و نوسازی و نابودی و نوزایی را به گونه‌ای متناقض در خود جمع دارد. یک نظام جدید اجتماعی و نوع تازه‌ای از انسان همواره در فرآیند خاصی پدید می‌آید که، در عین یکپارچگی، متضاد و ناهمگون است. در چنین دوران‌های بحرانی و انتقالی، وظیفه ادبیات به نحو استثنایی خطیر است، اما تنها رئالیسم حقیقی از عهده چنین مسئولیت‌هایی برمی‌آید» (همان، ۱۲). لوکاچ معتقد است که یک اثر واقع‌گرا باید هم‌زمان همه این موضوعات را درون خود جمع کرده باشد و «تضاد و تناقضات اجتماعی را آشکار کند» (شمیسا، ۱۳۸۵: ۲۹۰). رئالیسم لوکاچ، علاوه بر انتقادی بودن، ویژگی‌های دیگری را نیز داراست که آن را از دیگر مکتب‌ها متمایز می‌کند. از جمله این ویژگی‌ها می‌توان به «چیرگی واقعیت» اشاره کرد که عبارت است از «تشنگی نویسنده بزرگ برای حقیقت و آزمندی متعصبانه او برای بیان واقعیت یا، در اصطلاح اخلاقیات، صمیمیت و پاکدلی نویسنده» (لوکاچ، ۱۳۹۵: ۱۳). او معتقد است که نویسنده رئالیستی «اگر جریان رشد حقیقی هنرمندانه موقعیت‌ها و قهرمانانی که آفریده است با گرمی‌ترین غرض‌هایش تضاد پیدا کند یا حتی اگر با اعتقادات بسیار مقدسش برخوردی داشته باشد، بی‌هیچ‌گونه تأملی این‌گونه غرض‌ها و اعتقادات را کنار گذاشته و آنچه را واقعاً می‌بیند و نه آنچه را ترجیح می‌دهد ببیند، وصف می‌کند» (همان، ۱۳-۱۴). مردمی بودن دیگر ویژگی این نظریه است. لوکاچ بر این باور است که «مردمی بودن حقیقی ادبیات راستین باید بر این واقعیت استوار باشد که مسائل اصیل را در برترین سطح ممکن بیان کند و به کنه عمیق‌ترین ریشه‌های درد و احساس و اندیشه و عمل آدمی راه یابد» (لوکاچ، ۱۳۹۵: ۲۶۳). او تأکید می‌کند که نویسندگان رئالیسم «همیشه صورت نهایی مسئله را با در میان گذاشتن مهم‌ترین حادثه‌ترین مشکلات جامعه طرح می‌کنند و آنگاه به دیگر مسائل می‌پردازند؛ نیروی برانگیزندگی آنان به‌عنوان نویسنده همواره از رنج‌های عمیقی مایه می‌گیرد که دست به گریبان مردم زمانه است» (همان، ۱۵). در واقع، در دیدگاه او رسالت ادبیات و ادیب این است که دست روی مسائل اساسی جامعه بگذارد و آنها را به بهترین شکل بیان کند. ادبیات، به‌ویژه رمان، که «در سرتاسر

نخستین بخش تاریخ خود، در اصل، نوعی زندگی‌نامه و وقایع‌نامه اجتماعی بوده است» (گلدمن، ۱۳۷۱ش: ۲۷)، در سال‌های اخیر با پرداختن به مشکلات مهم جامعه نقش پررنگی در تلاش برای اصلاح کاستی‌ها ایفا کرده است.

رمان برید اللیل اثر نویسنده لبنانی، هدی برکات^(۳) (زاده ۱۹۵۲م)، و برنده جایزه بوکر عربی، از جمله رمان‌هایی است که تصویری واقعی و تلخ با رویکردی به‌شدت انتقادی از اوضاع نابسامان جامعه امروز بازتولید نموده است. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از نقد جامعه‌شناختی و براساس رئالیسم جورج لوکاچ به تحلیل این رمان پرداخته و در صدد است به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

۱. نویسنده چگونه با بهره‌گیری از «رئالیسم انتقادی» از تضادها و تناقضات اجتماعی پرده برداشته است؟

۲. تصویر واقعیت‌ها بر مبنای «چیرگی واقعیت بر ذهن و زبان نویسنده» در این اثر چگونه و در قالب چه موضوعاتی بازتولید شده است؟

۳. ویژگی «مردمی‌بودن» نظریه رئالیسم لوکاچ چگونه و در قالب چه مضامینی در این رمان نمود پیدا کرده است؟

۱-۱. پیشینه

درباره نظریه رئالیسم لوکاچ و کاربرت آن در رمان‌های عربی پژوهش‌هایی انجام شده است که به آنها اشاره می‌کنیم. زهرا افضلی و همکاران، در مقاله «نقد رمان عمارت یعقوبیان (اثر علاء الأسوانی) براساس رئالیسم در نظریه جامعه‌شناختی جورج لوکاچ» (نقد ادب معاصر عربی، سال ششم، دوازدهم پیاپی، ۱۳۹۵ش)، به کنکاش در این رمان پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که اسوانی با صداقت و شجاعت از واقعیت‌های موجود در جامعه پرده برداشته و با دیدی انتقادی تناقضات اجتماعی را آشکار ساخته است. محمدعلی آذرشب و طاهره حیدری، در پژوهشی با عنوان «تحلیل رئالیستی رمان فلسطین براساس نظریه جورج لوکاچ (نمونه موردی: رجال في الشمس اثر غسان کنفانی)» (مطالعات داستانی، سال ششم، شماره دوم، ۱۳۹۹ش)، این رمان را براساس دو ویژگی مردم‌گرایی و رئالیسم انتقادی لوکاچ تحلیل کرده‌اند. یافته‌های پژوهش بیانگر این است که نویسنده به حقایق جامعه فلسطین پرداخته و ویژگی‌های رئالیسم لوکاچ در این رمان نمود پیدا کرده است. معصومه کارخانه و همکاران، در مقاله «کاربست جایگاه زن در رمان حبیبی داعشی براساس رئالیسم اجتماعی لوکاچ» (زن و جامعه، دوره ۱۵ شماره ۵۷، ۱۴۰۳ش)، با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی مؤلفه‌های مهم شخصیت زنان در این رمان پرداخته‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که این داستان کاملاً منطبق بر رئالیسم است و هر یک از شخصیت‌های رمان وجهی از واقع‌گرایی را نمایش داده‌اند. پیرامون رمان برید اللیل نیز پژوهش‌های متعددی انجام شده است، اما تنها یک مورد از میان آنها رویکردی جامعه‌شناختی به این اثر داشته است: مهران معصومی و همکاران، در پژوهش «انعکاس ناله‌های درونی فرودست در پرتو واگویه‌های درونی رمان برید اللیل» (پژوهشنامه ادبیات داستانی، دوره دوازدهم، شماره ۳، ۱۴۰۲ش)، ضمن استخراج انواع واگویه درونی در رمان برید اللیل، چگونگی ارتباط انواع تک‌گویی در پیوند با شخصیت‌های فرودستان، برقراری ارتباط میان شخصیت‌های بحران‌زده داستان با اقشار مختلف جامعه راوی و آگاه‌سازی خوانندگان از اندیشه شوم استعمار بر حاکمیت

پژوهشنامه نقد ادب عربی، س ۱۶، ش ۱ (پیاپی ۳۰)، بهار و تابستان ۱۴۰۴ش

سرزمین‌های جهان سوم را تبیین کرده‌اند. حال این پژوهش بر آن است تا با روشی توصیفی - تحلیلی و استناد به منابع کتابخانه‌ای، همچنین با تکیه بر نظریه رئالیسم جورج لوکاچ به بررسی این رمان بپردازد.

۱-۲. مختصری درباره رمان برید اللیل

این رمان در ۱۲۶ صفحه و از سه قسمت «خلف التأفة»، «فی المطار» و «موت البوسطجی» تشکیل شده و شامل ۹ نامه است. بخش اول پنج نامه و بخش دوم نیز شامل چهار نامه است. قسمت پایانی رمان یعنی «موت البوسطجی» نیز از زبان یک پستچی است که خاطرات کاری خود را بازگویی می‌کند. نامه اول را جوانی عاشق برای معشوقه‌اش می‌نویسد؛ جوانی که به اجبار مادرش در خرد سالی مجبور به ترک وطن می‌شود و برای کار به کشورهای اروپایی می‌رود. او در این نامه با محبوبه‌اش از دردها و رنج‌های خود قبل از مهاجرت و آوارگی‌ها و مشکلاتی که بعد از مهاجرت با آن روبه‌رو شده است، سخن می‌گوید. نامه دوم نامه پیرزنی از لبنان است که سال‌های طولانی منتظر معشوقه‌اش بوده است. نامه سوم اعترافات یک پسر برای مادرش است؛ پسری که توسط پلیس امنیتی در یکی از کشورهای عربی دستگیر، زندانی و با رفتارهای سوء زندان‌بان روبه‌رو شده است. او پس از آن شکنجه‌ها به شخصی بی‌رحم تبدیل، سپس به یکی از کشورهای خارجی فرستاده می‌شود. در این کشور با جوان آلبانیایی و پیرزنی اروپایی آشنا می‌شود. جوان، برای یافتن سرپناه و گرفتن مدارک اقامت، تن به ازدواج با پیرزن می‌دهد، اما بعد از ازدواج طی حادثه‌ای او را می‌کشد.

نامه چهارم نامه دختری جوان به برادرش است. او بعد از ازدواجی ناموفق طلاق گرفته و بعد از زندانی شدن برادرش مجبور می‌شود برای تأمین مخارج خانواده به کشورهای اروپایی سفر کند. او نخست در یک قهوه‌خانه مشغول به کار می‌شود، سپس آن کار را رها می‌کند و در یک هتل به‌عنوان نظافتچی استخدام می‌شود. شرایط سخت زندگی وی را وادار می‌کند تا به تن فروشی روی بیاورد. او در این نامه از رهاکردن مادرش در لحظه مرگ، همچنین از چگونگی کشتن صاحب کار و سرقت اموال وی سخن می‌گوید. نامه پنجم نامه جوانی به پدرش است که از کودکی او را بسیار دوست داشته است، اما نتوانسته احساسات خود را نسبت به او بیان کند. پدرش به دلیل مصرف سیگار او را از خانه بیرون می‌اندازد، از این رو به کشوری اروپایی مهاجرت می‌کند و در یک ساندویچ‌فروشی، سپس در کاباره‌ای مشغول به کار می‌شود. او بر اثر بیماری و ناتوانی تصمیم گرفت نامه بنویسد و به زادگاهش برگردد. وی از مهاجرت خود پشیمان می‌شود و خاطرات شیرین کودکی همراه پدرش را بازگو می‌کند و در انتظار بازگشت به خانه اصلی خود است. هر چند که خانه خود را ویران می‌بیند، اما امید دارد که جنگ و ناامنی از کشورش رخت بر بندد تا او دوباره به وطن برگردد.

نامه ششم گالیه‌های دختری عاشق است که در فراق محبوبش می‌نالد. نامه هفتم نوشته پیرمردی است که بعد از ازدواج و با وجود داشتن یک فرزند دختر به یاد معشوقه‌اش در روزگار جوانی در کانادا افتاده و به آنجا سفر می‌کند تا او را ملاقات کند. نامه هشتم از پسری است که پس از فرار از زندان و کشتن یک زن میانسال اروپایی در فرودگاه آواره شده و دوباره دستگیر می‌شود. سرانجام نامه نهم از طرف پسری است که در آن از احساسات خود نسبت به خواهرش می‌گوید؛ برادری که در اندیشه

انتقام از خواهر روسپی اش است. وی از خواهری صحبت می‌کند که عامل فوت مادر و سرقت اموالشان بوده است و تعجب می‌کند که خواهری مهربان و با وقار چگونه یکباره به زنی بدکاره تبدیل شده است.

۲. خوانش رمان با تکیه بر نظریه جامعه‌شناختی لوکاچ

هر اثر ادبی از سه منظر زبانی، فردی و اجتماعی قابل بررسی است. جامعه‌شناسی ادبیات به تحلیل پیوند میان جامعه و اثر ادبی می‌پردازد. اثر ادبی بازتابی، نه به شکل ساده، بلکه عبور کرده از صافی ذهن و ضمیر نویسنده از مؤلفه‌های اجتماعی است و خوانش جامعه‌شناختی می‌کوشد این فرایند را در اثر ادبی مطالعه و بررسی کند.

۱-۲. رویکرد انتقادی به جامعه

انتقاد سنجیده و معقول نسبت به شرایط نامطلوب جامعه یکی از ویژگی‌های مهم نظریه رئالیسم لوکاچ است که به رئالیسم انتقادی مشهور شده است. به‌طور کلی، رئالیسم انتقادی «به نارضایتی از وضع موجود و تلاش برای تغییر آن توجه دارد و دو هدف اصلی را دنبال می‌کند؛ نخست: تلاش برای بیداری مردم از وضع موجود و ستم برخاسته از روابط اجتماعی مبتنی بر مالکیت خصوصی و دوم: ایجاد روحیه آشوب و انقلابی در مردم و درهم شکستن ظرف کنونی جامعه (ساچکوف، ۱۳۶۲ش: ۳۰۲). از بارزترین خصوصیات سبک نویسندگی برکات در این رمان، انتقادی بودن آن است که در قالب انتقاد از شرایط جامعه عربی و جهان غرب جلوه‌گر می‌شود. نخستین مسئله‌ای که بر این موضوع دلالت دارد، انتقاد از فقر موجود در جوامع عربی است. برکات به فقری که جوانان عرب با آن دست‌وپنجه نرم می‌کنند، اشاره می‌کند و به نوعی اعتراض خود را نسبت به آن بیان می‌دارد. در نامه اول نویسنده خطاب به معشوقه اش او را سرزنش می‌کند که چرا با وجود فقر و نداری همچنان دل در گرو عشقش نهاده و او را ترک نمی‌کند: فلماذا تبقین معي؟ ما الذي تجدينه في؟ عندي؟ (برکات، ۲۰۱۸م: ۱۲). جوانی که، به سبب محرومیت، دغدغه دائم او گرسنگی و پرکردن شکمش است: كنت في الخجل من جوعي الدائم (همان: ۱۳). این تنگدستی بسیاری از جوانان را مجبور می‌کند تا برای دست‌یافتن به زندگی بهتر و بهبود شرایط اقتصادی خود تن به مهاجرت دهند. نویسنده، در قسمت پایانی رمان، از زبان پستیچی، پشت صحنه نامه‌ها را افشا می‌کند و می‌گوید که گیرنده‌های نامه‌ها غالباً خانواده‌های مهاجران و تازه‌عروسانی هستند که شوهرانشان مجبورند برای به‌دست‌آوردن یک لقمه نان راهی کشورهای اروپایی شوند: ترین ترین ترین... ویرفعون أیدیهم بالسؤال من بعيد. أهالي المغتربين، والعشاق من العرسان الجدد، أعني العرائس اللواتي بقین في البيوت بعد سفر العرسان إلى الخليج، كانوا دوماً أوّل الخارجین من البيوت (همان: ۱۲۳).

برکات تنها به ذکر فقر موجود در جامعه عربی بسنده نمی‌کند، بلکه به فاجعه‌ای که مهاجران و پناهندگان پس از مهاجرت با آن درگیر هستند اشاره می‌کند: آنها مجبورند برای گذران زندگی به هر کاری روی بیاورند. او در نامه اول می‌نویسد: ... معك حق. إلى أي حياة قد أدعوك؟ فأنا مفلس حتى المهانة. وأبدو للناس كأني أعارض أقداري، إذ من يكون في مثل حالتي لا يرفض عملاً بأي أجر كان. أي أجر في وضعي هو أجرٌ محترم (همان: ۲۵). نویسنده فقر را به‌عنوان یکی از شایع‌ترین معضلات اجتماعی

در کشورهای عربی می‌داند که سبب مهاجرت بسیاری از شهروندان به کشورهای اروپایی شده است. عده‌ای از این مهاجران بعد از مهاجرت نیز با چالش روبه‌رو هستند، زیرا فرصت‌های شغلی بسیار کمی نصیب آنها می‌شود و بیکاری آنها را مجبور می‌کند تا به هر رفتار ناشایستی روی بیاورند.

برکات نویسنده‌ای واقع‌گراست؛ او بی‌پرده سرگذشت پر از رنج جامعه عربی را در رمان خود منعکس کرده است. از نگاه او، کار کودکان یکی دیگر از پیامدهای فقر در این جوامع است. جوان در نامه اول از مادرش سخن می‌گوید که به دلیل جنگ مجبور به فرستادن فرزند هشت یا نه ساله‌اش به کشور دیگری شده تا نزد عموبیش کار کند: کنت أنوي أن أكتب إلى أمي عن تلك اللحظة التي وضعتني فيها في القطار، وحدي، وأنا في الثامنة أو التاسعة من عمري. قالت إن عمي ينتظرنني في العاصمة (همان: ۹). نویسنده که از یک‌سوی بر استیصال این مادر دل می‌سوزاند، در بخشی دیگر از نامه، او را به‌خاطر آواره کردن فرزندش نکوهش می‌کند: تلك المرأة قصفت عمري وشردتني في بلاد الله (همان: ۱۷). سرگذشت این نوجوان و آوارگی‌اش نمونه‌ای از کودکانی است که به دلایل مختلف مجبور به ترک وطن می‌شوند و به‌جای تحصیل ناگزیرند در سنین کودکی مشغول به کار شوند. در رمان‌های رئالیستی، شخصیت «قبل از هر چیز بایستی فردی باشد که نمایندگی یک طبقه را دارد. به عبارت دیگر، در عین اینکه دارای خصوصیات عمده طبقه خود هست، دارای عادات و صفاتی باشد که منحصر به خود اوست» (پرهام، ۱۳۵۳: ۵۰). شخصیت‌های رمان برکات که لایه‌لای نامه سخن می‌گویند، هر کدام ویژگی خاصی از طبقه فرودستان را در خود دارند.

بیان فاصله طبقاتی، توزیع نابرابر ثروت و انتقاد از آن در جای‌جای رمان جلب توجه می‌کند. برکات در این رمان توصیفی واقع‌گرایانه از زندگی و جامعه عربی، نه به شکلی گزارش‌گونه، بلکه در قالبی هنری که خواننده را متأثر می‌کند، ارائه کرده است. او، از زبان نویسندگان نامه‌ها، فاصله طبقاتی رایج در جامعه عربی و زخم‌های ناشی از آنها را به‌گفتمانی داستانی تبدیل نموده است. در نامه چهارم، که از طرف یک زن به برادر زندانی‌اش نوشته شده، نویسنده بیان کرده که، بعد از طلاق، دختر خردسالش را به مادرش سپرده است و جهت کسب درآمد مجبور به مهاجرت به کشورهای اروپایی می‌شود. او به‌عنوان خدمتکار در رستوران‌ها مشغول به کار می‌شود و پول حاصل از این کار را برای مادر و دخترش می‌فرستد تا از گرسنگی نجات یابند، ولی مادرش مدام به‌خاطر هزینه‌های سنگین زندگی از او گلایه می‌کند: كل ما أرسله إليها من مال بات لا يكفي. تقول إن أم فلانة وأم علتانة صارتا من الأغنياء، والناس تعمّر بيوتاً وبنيات وتشتري أغراضاً بمئات الدولارات. حتى صارت لا تكف عن الكلام على ارتفاع مصاريف البنت... البنت أكلت، والبنت طلبت، والبنت يلزمها... إلخ (برکات، ۲۰۱۸: ۷۶). زن در ادامه نامه خود، ضمن بیان وضعیت اسفبار زندگی و خسته‌شدن از خدمتکاری، از توزیع نابرابر سرمایه‌های اجتماعی شکوه می‌کند: كسرتني الخدمة. صرت خادمة لكل شيء ولأبي شخص... لو كان هناك نشيد لخدّام الأرض لحفظته ولم أتوقّف عن تردادده. والآخرين، الذين خلّقنا الله لخدمتهم، يستمتعون بقضم فاكهة الحياة بأسنان قووية (همان: ۸۳).

برکات در این نامه‌ها، از زبان نویسندگان، باور لوکاچ را جامعه عمل پوشانده که معتقد بود: «پژوهش بی‌غرضانه زندگی با کنار گذاشتن سنت‌های دروغین ادبیات مدرن به سهولت هرچه تمام‌تر به اکتشاف و آشکارگشتن اوضاع و احوال واقعی می‌انجامد» (لوکاچ، ۱۳۹۵: ۱۱). نویسنده صادقانه و با زبانی هنری به توصیف سوبیه تاریک زندگی طبقه فرودستان پرداخته است. یکی از

مسائلی که خاطر او را آزرده کرده، مسئله کودک‌هم‌سری و ازدواج‌های اجباری است. در نامه چهارم، دختری دل شکسته، به اجبار مادر تن به ازدواجی زودهنگام داده و اکنون، پس از طلاق، از او گلایه می‌کند: صرت أتذکر، من ألمی وقهری، أن أمی کانت سبب زواجی التّعس وأنا بعد لم أتّم الرابعة عشرة (برکات، ۲۰۱۸: ۷۷). نویسنده رمان، ضمن انتقاد نسبت به باورهای غلط و آداب و رسوم بی‌پایه، هرگز مسئله اصلی را فراموش نمی‌کند. از نگاه او مسائل اقتصادی یکی از مهم‌ترین دلایل آن معضلات است. چنان‌که، در اینجا، مادر برای گرفتن مهریه او را وادار به این ازدواج کرده و، در نهایت، او جهت کسب درآمد مجبور به مهاجرت به کشورهای اروپایی شده است: ألم تقم بیعی لزوجی فی مقابل المهر الذی جهّز وأراح رجال العائلة؛ لم أر فلساً واحداً. عدا ثمن تذکرة الطائرة لأختفی عن وجهها بعد طلاقی، لم أر فلساً (همان: ۷۷). نویسنده نامه پس از بازگشت از غربت به سراغ دخترش می‌رود، ولی اثری از او نمی‌یابد و متوجه می‌شود که مادرش او را نیز در سن کودکی شوهر داده است: وأفهمتی أن أمی زوّجت ابنتی بالقوّة، وهي اليوم مع زوجها فی الخلیج (برکات، ۲۰۱۸: ۸۰). او دلیل شوهردادن دخترش در سن کودکی را گرفتن مهریه جهت آزادکردن برادر زندانی‌اش ذکر می‌کند. گویی چنگ‌زدن به کودک‌هم‌سری تنها راه کسب درآمد برای زنده‌ماندن است: وفهمت من أم رشید أن محامياً غریب الشكل کان یتردّد علی أمی لیخلّص ابنها – أي أنت – من السجن. احتالوا علیها وأخذوا مالها... مالی کلّه (همان: ۸۰). حوادثی تلخ از این نوع در لابه‌لای واگوبه‌های نویسندگان این نامه‌ها فراوان است که نویسنده رمان تصویری تیره و تاریک از تجربه‌های تلخ زیسته طبقه فرودستان را به سوزهای ادبی تبدیل کرده است. هنر نویسنده رمان در سادگی زبان و بیان حجم فاجعه است. هرچند نویسندگان نامه‌های رمان مردمانی عادی و دارای زبانی ساده هستند، اما از رنجی فراگیر و جان‌کاه سخن می‌گویند.

۲-۲. چیرگی واقعیت بر ذهن و زبان نویسنده

پیروزی رئالیسم به معنای چیرگی واقعیت بر ذهن و زبان نویسنده است. از منظر مکتب واقع‌گرایی، نویسنده حقیقی هرگز نباید بر واقعیت‌های پیرامون خود چشم فرو بندد و با بی‌تفاوتی از کنار آنها بگذرد؛ «این یک شرط اساسی رئالیسم بزرگ است که نویسنده می‌باید، با دلیری و بدون حب‌وبغض، هر آنچه در اطراف خویش می‌بیند را صادقانه گزارش کند» (لوکاچ، ۱۳۹۵: ۱۶۹). نویسنده رمان بی‌پرده معضلات اجتماعی و آسیب‌های فرهنگی را بیان کرده است. از جمله آنها بی‌سوادی است که از نگاه او معلول فقر و علت برخی نابسامانی‌های دیگر است. در ابتدای نامه اول، جوان به بی‌سوادی مادرش اشاره می‌کند: فأمی لا تحسن القراءة، وقد تحملها إلى أحد المتعلمین فی القرية ليقراها لها (برکات، ۲۰۱۸: ۹). نویسنده در کنار مشکل بی‌سوادی، که بخشی عظیمی را ناتوان کرده است، از معضلی دیگر – انحرافات جنسی – که مهاجران کم‌سن‌وسال عرب در کشورهای غربی با آن دست به‌گریبان هستند، بی‌پرده سخن می‌گوید. جوان در قسمتی از نامه اول، به بیان مشکلاتی از این نوع می‌پردازد: هناك رجل لا یکف عن النّظر فی اتّجاهی. یخرج إلى الشرفة وعینه علی. ومن وراء زجاجها یبقی وقتاً طویلاً مستدیراً بالکامل نحوی.

منذ مدة بدأت أتضيق منه، وقد أشرت إليه، بظاهر يدي، بأن يكف وأن ينصرف عني. أفهمته أنني لست زبوناً للواطئين (همان: ۱۴-۱۵). در بخش دیگری از رمان، نویسنده نامه پنجم در اواخر نامه خود خطاب به پدرش از پیشامدهایی از این نوع، که در کشورهای غربی برایش رخ داده است، سخن می‌گوید. جوان به سبب نیازهای مالی و فقر به هر عمل ناشایسته‌ای تن می‌دهد: ثم انتقلتُ أنا من العمل في محلّ للسندويشات، لم يكن يدّر عليّ شيئاً تقريباً، إلى بار في منطقة لليهود والمثليين. لم أتردد في قبول بيع ساعات من ليلي لمن يعرض عليّ علاقة عابرة. كنتُ في حاجة كبيرة إلى المال. لم أشعر بالعار من عملي مومساً، لكن العلاج لم يأت بنتائج. كان رفيقي وحبيبي يذوي بين يديّ ويزداد موتاً كل يوم. كل اهتمامي بحاله يُجَدِّ نفعاً (همان: ۹۰).

شرح و وصف زندگی آلوده به انحرافات جنسی مهاجران و پناهندگان از لابه‌لای نامه‌ها و از زبان نویسندگان نامه بازگو شده؛ واقعیت‌هایی زشت و ناروا که «پیروزی رئالیسم» بر ذهن و زبان نویسنده در نظریه لوکاچ را به اذهان متبادر کرده است. برخی منتقدان بیان بی‌پرده انحرافات جنسی در آثار ادبی را تمرکز بیش از حد بر سوئه زشت جامعه و روندی به‌سوی ابتدال در هنر می‌دانند، اما برخی آن را به‌منزله دارویی تلخ برای بیمار می‌شمارند تا تصمیم‌گیران حال بیمار خود را بهتر بشناسند: «این بی‌شفقتی نسبت به تصویر ذهنی دنیای خویشتن عیار و سنجه رئالیست‌های بزرگ است که تضاد شدیدی با رئالیست‌های درجه دوم دارد که تقریباً همواره در کار آنند که جهان‌بینی خود را با واقعیت «هماهنگ» سازند، این تفاوت میان تلقی اخلاقی نویسندگان بزرگ و نویسندگان درجه دوم دقیقاً تفاوت میان آفرینش را ستین است و خلاقیت ساختگی» (لوکاچ، ۱۳۹۵: ۱۴). نویسنده نامه اول در قسمتی به ذکر خاطرات میان خود و معشوقه‌اش می‌پردازد و از روابط جنسی با او پرده برمی‌دارد: أنت خارج الحياة تماماً. قلت مئة شبة ممازحة إن عادتك الشهرية قد تأخرت. ماذا تريدن؟ أن تصبحي أمأ؟ أن تصبحي أمي؟ (بركات، ۲۰۱۸: ۱۷). در نامه ششم نیز نویسنده از اینکه جسمش را در اختیار محبوبش گذاشته و بازیچه هوس‌رانی شده، سخت پشیمان است و به این موضوع اشاره می‌کند که او را بعد از سوء استفاده جنسی همچون یک شیء بی‌ارزش دور می‌اندازد: كآني ففتح فخدّي وقلبي للريح؛ لشيح، لأشباح رجل، كلما أطل التّنظر إليّ استحلّت شفافهً وغبّت عن عينيّه. كلما ضاجعني أكلني كفاكهة شهية، ثمّ رماني مثل النواة، كبقايا فاسدة، مسمومة (همان: ۱۰۱).

نویسنده رمان از اینکه زشتی‌های مهاجران را بازگویی کند، ابایی ندارد. مسئله تن‌فروشی و روسپی‌گری از موضوعاتی است که از چشم او دور نمانده است. این موضوع با نام کارگری جنسی نیز شناخته می‌شود که عده‌ای برای گذران زندگی آن را به‌عنوان یک حرفه اختیار کرده‌اند. در نامه چهارم، نویسنده به سفر دختران سرزمینش به دیگر کشورها جهت کسب درآمد از راه نامشروع و بی‌تفاوتی مردم به این اتفاق اشاره می‌کند: صرتُ أسمع برحلات البنات المتكررة إلى البلد. كيف تصل الواحدة محملة بالهدايا ذات الماركات؛ كيف تعرش مصاغها هناك على الزوّار الكثر؛ كيف تستأجر سيّارة وتعمّر بيتاً وتربح أبها من الشغل. ولا أحد يسأل نفسه من أين هذا كله. بما أنّ البنت محجّبة، وأحياناً كثيرة منقّبة، فكيف لأحد أن يشكك في أخلاقها... (همان: ۷۷). نویسنده نامه چهارم در نوشته خود چنین می‌آورد که بعد از کار به‌عنوان خدمتکار به‌خاطر فشار مادر و به زندان افتادن برادرش تصمیم می‌گیرد جهت کسب درآمد بیشتر به هرزگی و فاحشگی روی بیاورد: وقّرت أن أشتغل مومساً؛ شرموطة وعاهرة. ما الفرق بين امتهان وآخر؟ وحده المال سيرفعني قليلاً عن روائح المراحيض وأو ساخ الحضيض، بما أنّ أمي، أمي التي هي أمي،

بدأت تضطهدني... كنت أنت قد أصبحت في السجن، وأنا احتفظتُ بعملتي بنصف دوام في الفنادق كتنطية (همان: ۷۸) و در پایان مانند بسیاری از دختران با جیب پُر پول و پوشیدن لباس محجبه به کشور بازگشت: سافرت إلى البلد محمّلة بالهدايا، ومحمّبة كما الأخریات، بل بالأسود من رأسي حتى أحمص قدمي (بركات، ۲۰۱۸م: ۸۰). نویسنده مسائل اقتصادی و فقر را دلیل اصلی گرایش مهاجران به این عمل قبیح معرفی می‌کند. او نگاهی علی- معلولی به این نابسامانی‌های اخلاقی و اجتماعی دارد؛ «هدف هنر رئالیستی، که با مسائل عمده حیات و وجدانیات آدمی سروکار دارد، آن است که ریشه هر چیز را که غالباً زیر لایه‌های زندگی روزانه نهفته است، بکاود» (پرهام، ۱۳۵۳ش: ۴۳). نویسنده نامه نهم نیز بی‌پرده از تن فروشی خواهرش و تنفر از او سخن می‌گوید: علمتُ بأنّها كانت تخرج مع الرجال. الناس لا يقولون لك بصراحة إن أختك تعمل مومساً؛ عملتُ مومساً. هذه المرأة ليست أختي. أنا والله لا أعرفها (بركات، ۲۰۱۸م: ۱۱۴).

دفاع از حقوق زنان از اهداف مهمی است که هدیه برکات در نوشته‌های خود دنبال می‌کند. او که روح فمینیستی بر بیشتر آثارش سایه افکنده، در این رمان نیز بر آن است تا اساسی‌ترین مشکلات زنان در عصر حاضر را در رمان خود بازتاب دهد. انتقاد از نگاه‌های آلوده به زن آرمانی است که او به‌عنوان یک نویسنده فمینیست در آثار خود دنبال می‌کند. در نامه اول، به انحراف شایع چشم‌چرانی اشاره می‌کند: أعود إلى النظر طويلاً و صراحة إلى أفخاذ النساء، وإلى أئدائهنّ، ساهياً عن حديثك الجميل، وعن ثديك القريبين (همان: ۲۰). در جای دیگر از نگاه‌های سوء مردان سخن می‌گوید: إنّه يشبه قليلاً ذلك الرجل ثقيل الظلّ الذي التقيناه يوماً في سوپرماركت وسط البلد، وعلقتُ آنذاك على بشاعة شاربيه الكئین، وعلى نظراته الوقحة... (همان: ۲۱).

محافظت از زنان در برابر خشونت از اهداف مهم فمینیسم‌هاست. برکات در رمان خود از تنبیه بدنی، که یکی از انواع شایع آزار و اذیت زنان است، زبان به انتقاد شدید گشوده است. در بخشی از نامه اول آمده است: حين ضربتك أوّل مرّة، وأسرعَت إلى احتضاني، عرفت أنّ خلاصي منك سيكون أصعب ممّا توقّعت (همان: ۲۳). در جای دیگر، نویسنده نامه چهارم بی‌پرده از تجاوز یک عرب و ضرب و شتم توسط او سخن می‌گوید: ثمّ هجم عليّ. ضربني بقوة قبل أن يغتصبني. استدعيت أمن الفندق ومدیر شؤون الموظفين، أرينهم البقع الحمراء وآثار الضرب وثيابي الممزّقة. سحبوني إلى الطابق الأرضي، ولمّا استمررتُ في الصراخ قالوا: نحن نعلم بأنك مومس (همان: ۷۹).

کودک‌آزاری و خشونت علیه آنها یکی دیگر از دغدغه‌های برکات در این اثر است. نویسنده در نامه سوم این عادت عمومی را به باد انتقاد گرفته است: حتّى الآن يؤلمني جسمي من ضربه لآتي كنت صغيراً وپريئاً. كان يضربني دائماً أمام الناس. يجزني خارج البيت ليُري الناس أنّه يضربني، وأنّه يرّبي ابنه، وأنّه صحيح رجل فقير لكنّه محترم وبعثني بأسرته (همان: ۵۱). برکات در عبارت فوق تصویری از جامعه مردسالار عربی، محیطی که کودک‌آزاری در آن رواج دارد و زن از منزلت چندانی بهره‌مند نیست، ارائه می‌دهد. نویسنده در جای‌جای رمان و از زبان نویسندگان نامه‌ها زبان به انتقاد جامعه‌ای گشوده که به اندازه توجه به مرغ‌ها و جوجه‌ها به نونهالان توجه ندارد؛ نویسنده نامه نخست، ضمن شکوه از مادرش، به بی‌توجهی او نسبت به تربیت خود اشاره می‌کند: كانت تُعنى بالدجاجة المريضة، تحملها النهار بطوله كي تبعدا عن نقرات الديوك. تطعمها الحبّ بيدها، ولا تتركها إلا بعد أن تتعافى. تصليّ للتعجة التي تتعسر ولادئها، تبقى قريبا تمسّد على رقبتها، تعني لها، ثمّ تزغرد حين ترى الحمل

يتحرك في مشيمنتها. وكانت تبكي حزناً لسماعها نعاء الحملان المفطومة عن حليب أمها... إلا أنا (بركات، ۲۰۱۸: ۱۸). او می‌گوید مادرش وی را مثل یک کیسه زباله در قطار انداخت تا برود و کاری پیدا کند: أنا قذفتني أمي في قطار الأيارف ككيس القمامة، لذا قبلتُ لعبتك في البداية (همان: ۱۹). نویسنده رمان، هر چند سوبه پلشتی جامعه را برجسته‌تر دیده است، اما به حق واقع‌گرایی لوکاچی را با هنرمندی در تاروپود رمان، که همان متن نامه‌های نویسندگان است، به‌خوبی تنیده است.

جنگ و پیامدهای ویران‌گر آن از دیگر رخدادهایی است که در این رمان به چشم می‌خورد. در ابتدای نامه دوم، نامه‌نویس از عمه‌اش یاد می‌کند که به سبب جنگ مجبور به ترک خانه و کاشانه خود شده است: أقول، مثلاً، إن مسكة باب الخزانة تشبه ما كنت رأيتُه عند عمّتي، في شقتها القديمة التي تركتها أيام الحرب (همان: ۳۱). او در ادامه به مرور خاطرات گذشته میان خود و معشوقه‌اش می‌پردازد، از بهار و زیبایی‌های آن در سرزمین مادری‌شان می‌نویسد؛ سرزمینی که دیگر نیست و دشمن آن را ویران کرده است: إذن، لسْتُ هنا في هذه الغرفة كي أعود إلى الورا، ولا كي أراك وأرى معك كيف كنتُ أنا صبيّة، وكيف كان الربيع جميلاً وقويّاً في البلاد. البلاد التي انقضت، وقعت وتشطّت كآنية كبيرة من زجاج (همان: ۴۱). نویسنده با تلخ‌کامی از جنگی که در کشورش در حال شعله‌ور شدن است، سخن می‌گوید: البلدان القليلة التي سافرت إليها أصابتنني بالخبية؛ خيبة حقيقية، ليس بسبب أن بلادني أجمل، وخصوصاً وهي في نار الحروب، بل لأنّ وعود شركات السياحة كلّها كاذبة (همان: ۴۳).

دستگیری بدون دلیل و وضعیت اسف‌بار زندانیان واقعیت دیگری است که برکات از آن سخن می‌گوید. نویسنده نامه سوم از اوضاع نامناسب جسمی خود و آرزوی فرار زندان سخن می‌گوید: أنا مريض الآن؛ مريض في جسمي ومريض في روحي. ولم يعد من أمل في الشفاء. كل ما أحلم به هو الهرب كي لا أموت في السجن (همان: ۵۴). دستگیر شدن به ناحق و شکنجه توسط زندان‌بان‌ها یک امر روزمره است: لم يقل لي أحد لماذا أتى العساكر وأخذوني من البيت. بدأوا بالضرب من دون أسئلة أو تحقيق أو تهمة. كانوا يضربونني ويتركونني على الأرض، ثم يجزّونني إلى غرفة صغيرة يعودون إلى سحبي منها، وإلى الضرب من جديد (همان: ۵۴). در ادامه از وضعیت بسیار فجیع زندان و روش‌های بی‌رحمانه شکنجه پرده برمی‌دارد: لا سبيل الآن إلى أن أروي التفصيل، لكنهم كسّروني. كانوا يبولون عليّ. يتعوّطون أيضاً. أكون غارقاً في بولي وفي غائطي وهم يأتون بالدلاء والجرّدال من دورات المياه ويدلقونها عليّ (همان: ۵۵-۵۴). تجاوز به زندانیان توسط زندان‌بان‌ها به امری مکرر عادی در جامعه تبدیل شده است: ذلك الخوف؛ ذلك الهلع استحوذ عليّ تماماً. أخذني إلى قيعان عميقة سوداء، وجعلني على حافة الجنون حين بدأوا باغتصابي. لم يكن ذلك مؤلماً بشكل غير محتمل، إلا لما كانوا يستعملون القناني أو الهراوات... (بركات، ۲۰۱۸: ۵۵). مسیری که، در نهایت، زندانی برای رهایی از آن به همه اتهامات وارده اعتراف می‌کند: قلت لهم: أريد أن أعترف. أنا بالفعل كذبت عليكم، وقمت بكلّ ما تتهمونني به (همان: ۵۵). شهادت در بیان واقعیت‌های مربوط به وضعیت زندانی‌ها همان مسئله‌ای است که با عنوان پیروزی رئالیسم در مکتب تقدی جورج لوکاچ جلوه کرده است.

اعتیاد جوانان سوبه تاریک دیگری از زندگی این نسل است. نویسنده در گو‌شه‌وکنار نامه‌ها آن را به شکلی دردناک بازگویی نموده است. در نامه اول آمده است: عدا ذلك، أنا متخلف، عدائيّ وعنيف، وفوق ذلك مدمن (همان: ۲۷). در نامه سوم، جوانی از دستگیر شدن خود توسط مأموران به دلیل مواد مخدر پرده برمی‌دارد: لم ترحميني، منذ أخذوني من البيت أوّل مرّة. قبل خروجي

معهم وهم ينهالون عليّ بالضرب، قلت لك إنّها قضية حشيش، وما من داع لخورفك. لم تصدّقيني. لم تصدّقيني وبصقت في وجهي (همان: ۵۰).

برکات در بخش پایانی رمان از زبان پستیچی به فاجعه اخیر قرن، افراط‌اندیشی دینی و ظهور آن در فرقه ویرانگر داعش و جنایت‌های آنها گریزی می‌زند. پستیچی، که نماد انجام خدمات اجتماعی در آن جامعه آشفته بود، پس از آنکه داعش همه چیز را نابود کرد، به ناچار به‌عنوان کارمند مخابرات مشغول به کار شد، زیرا، به قول او، دیگر شهر و شهروندی نمانده است که نامه‌ای به او برساند: صرت موطّفاً في مكتب البريد، لا يجول ولا يوزّع شيئاً، بسبب الحروب والمعارك التي نزلت من السماء أو سعدت من جهنّم، لا أحد يفهم كيف، أو لماذا (همان: ۱۲۴). او در وصف آن حوادث می‌گوید: داعش. داعش يقولون، وتهرب الخلائق وتموت علط الطرقات، أو تختبئ في زرائب الحيوانات. حتّى الحيوانات دشرت في الفلاة أو أكلها الناس جيفاً. أنا أيضاً هربت مراراً، ثمّ كنت أعود لأقبض راتبي، حين كان ما زال هناك يصل في موعده تقريباً إلى المركز (همان: ۱۲۴). در چنین اوضاعی، پستیچی نیز امیدی به زنده‌ماندن ندارد، زیرا همه کارمندان اداره پست فرار کرده‌اند: أفكر أحياناً في أنّي لن أعيش حتّى تنتهي داعش، داعش أو غيرها. لن ينقش غضب الربّ قبل موتي. انتهى أمر عمري (همان: ۱۲۵). سرانجام او هم مانند دیگر شهروندان در اندیشه مهاجرت است: أفكر جدّاً في الهجرة إلى حيث أحي (همان: ۱۲۵).

گریزش نام برید اللیل (پست شبانه)، که سوبه تیره زندگی را برجسته‌تر می‌کند، به وضوح چیرگی واقعیت بر ذهن و ضمیر نویسنده رمان در نظریه لوکاچ را نشان می‌دهد. هنر دیگر نویسنده، که خواننده را به شدت متأثر می‌کند، انتخاب قالب نامه‌هایی با زبانی سرشار از عاطفه و درد برای بیان حوادث زندگی از زبان افرادی مستأصل و دربه‌در از طبقه فرودستان جامعه است. چنین ویژگی‌ای رمان را به دفتر خاطراتی از تلخی‌های زندگی از زبان همگان تبدیل کرده است، چنان‌که تنوع نویسندگان نامه‌ها رمان را به جرگه رمان‌های چندصدایی در نظریه باختین نزدیک کرده است. نویسنده در ظاهر بی‌طرف است، اما در باطن محتوای اثر را به خواننده می‌قبولاند.

۲-۳. مردمی بودن

رنالیسم سترگ و راستین باید در بردارنده اساسی‌ترین و حادث‌ترین مشکلات جامعه باشد. شکی نیست که مشکلات و دغدغه‌های مردم در هر دوره با توجه به شرایط جامعه متفاوت است، با وجود این لوکاچ معتقد است «هر رنالیست بزرگی با توجه به زمان و شخصیت هنری خویش راه‌حل متفاوتی برای هر مسئله اساسی پیدا می‌کند. در عین حال، یک جنبه مشترک در همه آنها وجود دارد و آن نفوذ عمیق در مسائل بزرگ و عام زمانه است و توصیف جان‌سخت و بی‌کم‌وکاست جوهر راستین واقعیتی که در برابر چشم دارند» (لوکاچ، ۱۳۹۵: ۱۶). برکات با زیرکی و هوش و ذکاوت خود دست روی یکی از مسائل مهم جهان معاصر می‌گذارد که همان مسئله مهاجران و پناهندگان است. او در این رمان، از یک سو، به مسائل و مشکلاتی که سبب مهاجرت شهروندان از کشورهای عربی می‌شود، می‌پردازد و، از سوی دیگر، به چالش‌ها و مشکلات مهاجران بعد از مهاجرت اشاره می‌کند. این رمان درون‌مایه‌های فرعی مهم دیگری نیز دارد که می‌توان به انتقاد از مسائل اقتصادی و فقر و ناداری؛ بیان

مشکلات اجتماعی، همچون اعتیاد؛ مسائل مربوط به زنان از جمله ازدواج‌های اجباری، خشونت علیه آن‌ها، آزار و اذیت جنسی و تنبیه بدنی؛ مشکلات نوجوانان و جوانان از جمله اعتیاد و... اشاره کرد.

نتیجه

بررسی انجام‌شده نشان می‌دهد که رمان برید اللیل، اثر هدی برکات، نمونه‌ای برجسته از ادبیات واقع‌گراست که مؤلفه‌های رئالیسم لوکاچی به وضوح در آن قابل مشاهده است. این اثر، با به‌تصویرکشیدن واقعیت‌های تلخ و ناخوشایند جامعه، به تحلیل عمیق مسائل انسانی و اجتماعی می‌پردازد و شواهد متعددی را ارائه می‌دهد که بر رئالیسم انتقادی و پیروزی رئالیسم و مردمی بودن، به‌عنوان ارکان اصلی این نظریه، صحنه می‌گذارد. برکات با رویکردی متأثر از «رئالیسم انتقادی» از تضادها و تناقضات اجتماعی پرده برمی‌دارد. او با نگاهی نقادانه به واکاوی مشکلات انسانی و اجتماعی انسان معاصر در جهان عرب و غرب می‌پردازد. برکات در این رمان طیف گسترده‌ای از مسائل، همچون نابسامانی‌های اقتصادی و پیامدهای آن نظیر فقر و تنگدستی، شکاف‌های عمیق طبقاتی، که منجر به بی‌عدالتی و نابرابری می‌شود، پدیده‌های شوم، همچون کودکان کار و معضل کودک‌همسری را به نقد می‌کشد و تلاش می‌کند زوایای پنهان و تأثیرات مخرب آنها را بر جامعه آشکار سازد. این رمان بازتابی از واقعیت‌های جامعه معاصر است؛ بازتابی که از صافی ذهن و ضمیر نویسنده‌ای واقع‌گرا و بدبین عبور کرده و بر اندیشه و زبان نویسنده چیره‌گشته و در قالب اثری ادبی ارائه شده است. نویسنده در این اثر کوشیده تا حقایق تلخ و گزنده‌ای را که گریبان‌گیر جوامع عربی و غربی است، بدون پرده‌پوشی به تصویر بکشد. این واقعیت‌ها در قالب موضوعاتی دردناک و تکان‌دهنده، مانند جنگ‌های خانمان‌سوز و ویرانگر، ظهور پدیده داعش و جنایات هولناک آن، شکنجه زندانیان، تحقیر و آزار و اذیت زنان، انحرافات جنسی، اعتیاد و دیگر آسیب‌های اجتماعی خودنمایی می‌کند. در ارتباط با اصل مردمی بودن، به‌عنوان سومین رکن نظریه لوکاچ، رمان برید اللیل به مسائل و مشکلات اساسی جوامع عربی و غربی می‌پردازد. موضوعاتی همچون مهاجرت‌های اجباری و ناشی از جنگ از جمله دغدغه‌های اصلی مطرح‌شده در این رمان است که مستقیماً با زندگی و سرنوشت مردم گره خورده است.

پی‌نوشت

1. Sociology of literature
2. George Lukacs

۳. «هدی برکات، نویسنده و رمان‌نویس برجسته لبنانی در ۱۹۵۲م، در بیروت دیده به جهان گشود. تحصیلات ابتدایی تا دبیرستان را در همان شهر سپری کرد و در ۱۹۷۴م در رشته ادبیات فرانسه از دانشگاه لبنان فارغ‌التحصیل شد. سپس برای ادامه تحصیل به پاریس سفر کرد، اما پس از آشفته شدن اوضاع لبنان به دلیل جنگ‌های داخلی به وطن بازگشت و عضو فعال چند سازمان شد و به روزنامه‌نگاری، ترجمه و تدریس نیز مشغول شد» (زین، ۲۰۰۷: ۱۵). از آثار او می‌توان به رمان‌های

الزائرات، حجر الضحك، أهل الهوى، حارث المياها، رسائل الغربية، سيدي وحببي، فيفا لا ديفا، ملكوت هذه الأرض و برید اللیل اشاره کرد.

منابع

آذرشب، محمدعلی و حیدری، طاهره، (۱۳۹۹ش)، «تحلیل رئالیستی رمان فلسطین براساس نظریه جورج لوکاچ (نمونه موردی: رجال في الشمس اثر غسان كنفاني)»، مطالعات داستانی، س ۶، ش ۲، صص ۷-۲۰.

افضلی، زهرا و عبدی، صلاح‌الدین و خدادایان، میترا، (۱۳۹۵ش)، «نقد رمان عمارت یعقوبیان (اثر علاء الأسواني) براساس رئالیسم در نظریه جامعه‌شناختی جورج لوکاچ»، نقد ادب معاصر عربی، س ۶، (پیاپی ۱۲)، صص ۵۷-۸۱.

برکات، هدی، (۲۰۱۸م)، برید اللیل، ط ۱، بیروت: دار الآداب للنشر والتوزیع ساقیه الجنزیر - بنایة بیهم.

پرهام، سیروس، (۱۳۵۳ش)، رئالیسم و ضد رئالیسم در ادبیات، چ ۵، تهران: انتشارات نیل.

ترابی، علی‌اکبر، (۱۳۷۹ش)، جامعه‌شناسی هنر و ادبیات: مثلث هنر، تبریز: فروغ آزادی.

زین، هدی، (۲۰۰۷م)، الأدب النسائي المعاصر في سوريا و لبنان، ط ۱، القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب.

ساجکوف، بوریس، (۱۳۶۲ش)، تاریخ رئالیسم، مترجم: محمدتقی فرامرزی، چ ۱، تهران: تندر.

شمیسا، سیروس، (۱۳۸۵ش)، نقد ادبی، ویراست ۲، تهران: میترا.

کارخانه، معصومه و محمدی، مجید و معروف، یحیی و سبزیان‌پور، وحید، (۱۴۰۳ش)، «کاربست جایگاه زن در رمان حبیبی داعشی براساس رئالیسم اجتماعی لوکاچ»، زن و جامعه، ش ۵۷، س ۱۵، صص ۳۳-۵۲.

گلدمن، لوسین، (۱۳۷۱ش)، جامعه‌شناسی ادبیات، مترجم: محمدجعفر پوینده، چ ۱، تهران: انتشارات هوش و ابتکار.

لوکاچ، گنورگ، (۱۳۹۵ش)، پژوهشی در رئالیسم اروپایی، مترجم: اکبر افسری، چ ۴، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

معصومی، مهران و محمدی، مجید و امیری، جهانگیر و رحمتی، مریم، (۱۴۰۲ش)، «انعکاس ناله‌های درونی فرودست در پرتو واگویه‌های درونی رمان برید اللیل»، ادبیات داستانی، س ۱۲، ش ۳ (پیاپی ۴۵)، صص ۱۸۱-۲۰۷.

References

Azarshab. Mohammad Ali and Heidari. Tahereh, (2020), "A Realistic Analysis of the Palestinian Novel Based on George Lukács' Theory (Case Study: *Men in the Sun* by Ghassan Kanafani)", *Narrative Studies*, Sixth Year, No. 2, pp. 7-20. [In Persian]

Afzali. Zahra and Abdi. Salah al-Din and Khodayayan. Mitra, (2016), "A Critique of the Novel *The Yacoubian Building* (by Alaa Al Aswany) Based on Realism in George Lukács' Sociological Theory", *Critical Studies in Contemporary Arabic Literature*, Sixth Year, (Twelve Consecutive), pp. 57-81. [In Persian]

Barakat. Hoda, (2018), *Braid al-Layl*, First Edition, Beirut, Dar al-Adab for Publishing and Distribution, Sakiyeh al-Janzir-Bina'i Bayham. [In Arabic]

Goldmann. Lucien, (1992), *Sociology of Literature*, Translated by Mohammad Jafar Pouyandeh, First Edition, Tehran, Hoosh and Ebtekar Publications. [In Persian]

- Karkhaneh. Masoumeh and Mohammadi. Majid and Marouf. Yahya and Sabzianpour. Vahid, (2024), "The Application of Women's Position in the Novel 'Habibi Daeshi' Based on Lukács' Social Realism", *Women and Society*, No. 57, Vol. 15, pp. 33-52. [In Persian]
- Masoumi. Mehran and Mohammadi. Majid and Amiri. Jahangir and Rahmati. Maryam, (2023), "Reflection of the Internal Laments of the Underprivileged in Light of the Internal Monologues of the Novel 'Braid al-Layl'", *Narrative Literature*, Twelfth Period, No. 3 (Serial 45), pp. 181-207. [In Persian]
- Parham. Cyrus, (1974), *Realism and Anti-Realism in Literature*, Fifth Edition, Tehran, Nil Publications. [In Persian]
- Sachkov. Boris, (1983), *History of Realism*, Translated by Mohammad Taghi Faramarzi, First Edition, Tehran, Tondar. [In Persian]
- Shamisa. Cyrus, (2006), *Literary Criticism*, 2nd Edition, Tehran, Mitra. [In Persian]
- Lukács. George, (2016), *A Study in European Realism*, Translated by Akbar Afshari, Fourth Edition, Tehran, Scientific and Cultural Publications. [In Persian]
- Torabi. Ali Akbar, (2000), *Sociology of Art and Literature: The Triangle of Art*, Tabriz, Forough Azadi. [In Persian]
- Zain. Hoda, (2007), *Contemporary Women's Literature in Syria and Lebanon*, First Edition, Cairo, Egyptian General Authority for Books. [In Arabic]

